

I მსოფლიო ომი და მაჭახლის ხეობა

I WORLD WAR AND MACHAKHELI GORGE

აბსტრაქტი - პირველმა მსოფლიო ომმა უზარმაზარი ადამიანური და მატერიალური რესურსი შთანთქა, ევროპის ქვეყნების მრავალი ქალაქი და დასახლება იქნა განადგურებული. ამ სისხლისმღვრელ ომს ვერც საქართველო გადაურჩა, წინამდებარე ნაშრომი თვალნათლივ ასახავს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი ხეობის - მაჭახლის ხეობის ტრაგიკულ ბედსა და ხვედრს პირველი მსოფლიო ომის დროს.

საკვანძო სიტყვები - ომი, საქართველო, აჭარა, რუსეთი, თურქეთი, ბათუმი, მაჭახლის ხეობა, ოსმალთა ჩეთნიკები, კაზაკი პლასტუნები, მუჰაჯირობა.

Abstract - As started above, on the example of one valley, clearly illustrates those difficulties, which led to a bloody war in the life of humans, such as World War I. Adding to all this difficulty was the tragedy of the Ottoman “Chetniks” and the Russian “Cossack-Plastunians”, who brutally dispersed and looted the local population, burned villages, and ostracized a large part of the population in the Ottoman Empire. The native population as Muhajirs dealt a severe blow to the Machakheli Valley. The valley lost much of its productive natives and villages have emptied. The wealth accumulated for years by the villagers was looted and destroyed. It took quite a long time for Machakheli Valley to heal from this pain and get back on its feet.

Key words - War, Georgia, Adjara, Russia, Turkey, Batumi, Machakheli Gorge, Ottoman Chetniks, Cossack Plastuns, Muhajirism.

პირველი მსოფლიო ომი ისტორიაში უდიდესი შეიარაღებული კომფლიქტი იყო, რომელიც მსვლელობის პერიოდით, სახელმწიფოთა ჩართულობითა და მასშტაბებით მანამდე არსებულ ომებთან შედარებით რადიკალურად განსხვავდებოდა. აქ ერთმანეთს შეეჯახა ორი სხვადასხვა ინტერესების მქონე სახელმწიფოთა კოალიციური გაერთიანება.

გერმანიისათვის, რომელიც ლიდერი სახელმწიფო იყო და ამავდროულად ომის გამძაღბელი, ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას კავკასიის ხელში ჩაგდება და აქედან რუსეთის განდევნა წარმოადგენდა. ზუსტად ამ საკითხმა განაპირობა გერმანიისა და ოსმალეთის დაახლოება, რადგანაც მათი ინტერესები ერთმანეთს დაემთხვა. ოსმალთა მიზანი იყო კვლავ თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია აჭარა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონები, რომლებიც მან დაკარგა რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომის შედეგად.

ოსმალეთი ცდილობდა თავისი ემისრები გამოეგზავნა აჭარაში და აქაური მოსახლეობა აემხედრებინა რუსეთის წინააღმდეგ, მაგრამ აჭარლები ასეთ პროვოკაციას არ წამოეგნენ, თუმცა, შემდეგ, შეთითხნილი „სამშობლოს დასაცემის“ ბრალდებით და მძარცველობით განთქმული კაზაკ-პლასტუნების მოქმედებით საშინელ მდგომარეობაში ჩავარდა ადგილობრივი მოსახლეობა (კახიძე, 2017:34).

ომის დაწყებისთანავე გერმანია-ოსმალეთის სარდლობამ კავკასიის ფრონტზე ერზრუმთან თავი მოუყარა ჯარების დიდ რაოდენობას. აქვე ფრონტის გასამლიერებლად გადმოისროლეს თვითმფრინავები, რომლებსაც გამოცდილი გერმანელი პილოტები მართავდნენ. ოსმალთა მხრიდან იქმნებოდა სპეციალური, არალეგალური „ჩეთეს“ რაზმები, რომელთა ორგანიზებაშიც მონაწილეობდნენ გერმანელი ოფიცრები. რუსეთის საზღვრისპირა პორტებში შეიტანეს სამხედრო აღჭურვილობა, მაგრამ რთული ვითარება შეიქმნა სურსათის მომარაგების მხრივ, რადგანაც ოსმალეთის ხელისუფლებას არ გააჩნდა სტრატეგიული მარაგი. ამიტომაც გაიცა უმძალესი ბრძანება სურსათ-სანოვაგისა და საჭაპანო ტრანსპორტის რეკვიზიციის შესახებ.

გერმანია-ოსმალეთის სარდლობამ იზრუნა ბათუმის შეტევის გეგმის შენიღბვისათვის. მათ რუსეთის კონტრაზვერვას შეაპარეს დეზინფორმაცია, თითქოსდა ოსმალეთი არ გეგმავდა ბათუმის მიმართულებით ფართომასშტაბიან ოპერაციას და ძირითადად „ჩეთეს“ რაზმებით შემოიფარგლებოდა, რითაც რუსეთის ყურადღება მოადუნეს. რუსეთის ხელისუფლებამ მნიშვნელოვანი სამხედრო ნაწილები გაიყვანა ბათუმიდან და ბათუმი მხოლოდ 6 ბატალიონის, 1 მესანგრეთა ასეულისა და 8 ქვემეხის ანაბარა დატოვა. გერმანია-ოსმალეთის სარდლობას კი ბათუმზე შეტევისათვის მზად ჰყავდა 14 ბატალიონი და ორი ოსმალური პოლკი გამოცდილი გერმანელი პოდპოლკოვნიკის შტანკეს მეთაურობით. შტანკეს რაზმთან ერთად ბათუმის მიმართულებით უნდა ემოქმედა 6 ათასამდე ჩეთნიკს. საომარი მოქმედების დაწყების წინ ოსმალებმა ამიერკავკასიაში შემოაგზავნეს სადივერსიო ჯგუფები, რომელთაც მწყობრიდან უნდა გამოეყვანათ რკინიგზის და ტელეგრაფის ხაზები (სდსინ, 2008:361).

თავდაპირველად ოსმალებმა გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს. მათ ხოფის მხრიდან და მურლულის ხეობებით შემოუტყეს და უკან დაახევინეს რუსულ ნაწილებს. ართვინის ოკრუგში მყოფი რუსული ძალები გენ. ელშინის მეთაურობით იძულებულნი გახდნენ საგრძნობლად დაეხიათ უკან და ბათუმის შემოგარენში გამაგრებულიყვნენ. 1914 წლის 27 ნოემბერს გერმანულმა კრეისერმა „გებენმა“ ორი სამხედრო გემის თანხლებით ყუმბარები დაუშინა ბათუმსა და მის სიმაგრეებს. სანაპირო არტილერიის ძლიერი საპასუხო ცეცხლის გამო, მოწინააღმდეგეებმა მხოლოდ 15 ჭურვის გასროლა მოასწრეს და მიიმალნენ. დაბომბვის შედეგად ქალაქში დაინგრა ორიოდე შენობა, დაიჭრა ხუთი და გარდაიცვალა ერთი მოქალაქე. ბათუმის ოლქის ჟანდარმერიის უფროსის ცნობით: „დაბომბვა 15-20 წუთს გრძელდებოდა, მაგრამ მოსახლეობაზე მოახდინა დამრთავუნველი შთაბეჭდილება“. გერმანია-ოსმალეთის ფლოტმა შემდგომშიც სცადა ბათუმზე თავდასხმა: 1914 წ. 11 დეკემბერს ღამით ქალაქს მოადგა კრეისერი „ჰამიდიე“, მაგრამ სანაპირო დაცვის სიმარჯვის გამო მან მხოლოდ რამდენიმე გასროლა მოასწრო (სდსინ, 2008:363).

1914 წლის ნოემბრის ბოლოსა და დეკემბრის დასაწყისში ოსმალებმა შეძლეს თითქმის უბრძოლველად ხელთ ეგდოთ ქედისა და ხულოს სამაზრო ცენტრები. წარმატებული ბრძოლების შედეგად ოსმალებმა დაიკავეს გონიო და ზღვასთან მდინარე ჭოროხის შესართავს მიადგნენ. ზემო აჭარაში ფეხის შემოდგმისთანავე ოსმალებმა პროპაგანდისტები დაგზავნეს სოფლებში, მოსახლეობას მოუწოდეს ჩაწერილიყვნენ „ჩეთეში“ და ებრძოლათ რუსეთის წინააღმდეგ, თუმცა ამას მნიშვნელოვანი წარმატება არ მოყოლია.

გერმანია-ოსმალეთის უმაღლესმა ხელისუფლებამ სცადა ფრონტზე მოპოვებული წარმატებების გამოყენება ამიერკავკასიის სიღრმეში შეტევისათვის, მესამე არმიის სარდლობა და კორპუსთა მეთაურები პესიმისტურად შეხვდნენ ამ ამბავს. ისინი თვლიდნენ, რომ საჭირო იყო ჯარის დასვენება და დანაკლისის შევსება. ამას მესამე არმიაში მოჰყვა რეორგანიზაცია და სარდლობის ცვლილება, არმიის სარდლობა თავად თავდაცვის მინისტრმა ენვერ ფაშამ აიღო თავის თავზე, რაც შეეხება არმიის შტაბს და საარტილერიო ბატარეებს გერმანელი ოფიცრებით დაკომპლექტდა. ახლა ოსმალეთის მესამე არმიის უახლოეს ამოცანად დაისახა სარიყამიშის რაიონში განლაგებული რუსეთის ჯარების განადგურება და ბათუმის და ყარსის აღება (Пипиа, 1978:55).

სარიყამიშის ოპერაცია დაიწყო 1914 წ. 22 დეკემბერს. თავიდან ბრძოლა ოსმალთა წარმატებით მიმდინარეობდა, შტანკეს რაზმმა რამდენიმე მარცხი აგემა გენ. გენიკის რაზმს და არტანუჯ კი დაატოვებინა. გენიკის დასახმარებლად გაიგზავნა გენერლების გაბაშვილისა და ისტომინის მსროლელთა ბრიგადები, აგრეთვე ციმბირელ კაზაკთა ბრიგადა გენ. კალიტინის მეთაურობით. ამ რაზმებმა ჯერ

შეაჩერეს, შემდეგ კი გაანადგურეს შტანკეს რაზმი. დაატყვევეს 1000-მდე ჯარისკაცი და ოფიცერი. 3 იანვარს რუსთა ჯარმა ბრძოლით დაიბრუნა ქ. არტაანი, შემდეგ ოლთისი. შტანკემ ართვინისაკენ დაიხია.

რუსეთის ჯარებმა მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვეს ფრონტის სხვა უბნებზეც. ასე რომ, სარიყამიშის ოპერაცია ოსმალთა სრული განადგურებით დამთავრდა: მათ ამ ბრძოლაში 90 ათასი ჯარისკაციდან დაკარდეს 70 ათასი, აქედან 30 ათასი მოყინულთა სახით, რუსთა დანაკარგი შედარებით უმნიშვნელო იყო - 20 ათასი კაცი (სდსინ, 2008:364).

ქართველებმა დიდი წვლილი შეიტანეს პირველი მსოფლიო ომის ფრონტებზე გამარჯვების მოპოვებაში. ისინი ღირსეულად იბრძოდნენ რუსული სამხედრო ნაწილების მხარდამხარ და ამავდროულად უნდა ითქვას, რომ მათ ბრძოლისუნარიანობას აათმაგებდა იმისი განცდა, რომ ისინი თავიანთ სამშობლოს, თავიანთ მიწაწყალს იცავდნენ უცხოელ დამპყრობთაგან. 2,3 მილიონი მოსახლეობის საქართველოდან ომში 300 ათასზე მეტი კაცი იქნა მობილიზებული. საქართველომ მსოფლიო ომში გაგზავნა ბრწყინვალე ოფიცრობა და გენერალიტეტი, საარაკო გმირობისა და შეუპოვრობის მაგალითები უჩვენა არაერთმა მებრძოლმა. მათგან გამორჩეულია ტარასი ვაშაკიძე („შაითან კაპიტანი“), რომელმაც ერთი ასეულით სარიყამიშთან უმსხვერპლოდ დაატყვევა ათასი ასკერი, ასზე მეტი ოფიცერი და მე-9 კორპუსის სარდლობა ისხან-ფაშას მეთაურობით.

სარიყამიშთა მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ რუსებს მიეცათ საშუალება საბრძოლო ოპერაციები უშუალოდ ოსმალთა ტერიტორიაზე გადაეტანათ. სამწლიანი გააფთრებული ბრძოლების შემდეგ ბათუმის ოლქი და მთელი სამხრეთდასავლეთ საქართველოს ტერიტორია ოსმალთა ნაწილებისაგან გაიწმინდა.

უკანდახვევის დროს ოსმალებმა თან გაიყოლეს ადგილობრივი მოსახლეობა. იმდროინდელი ქართული პრესა იუწყებოდა: „...ყველაზე მეტად განადგურებულია გონიის „უჩასტკა“. შავი ზღვისპირათ მცხოვრებნი და მდ. ჭოროხის პირათ მდებარე სოფლები აჭარის წყლიდან ართვინამდი. აქ მცხოვრებნი თითქმის აღარ არიან - ვინც არ მოკლეს, ოსმალებმა ტყვედ წაასხეს“.

მაჭახლის ხეობაში ომისა და საბრძოლო ოპერაციების წარმოების შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის გაზეთ „საქართველოს“ 1915-1916 წლების ნომრებში დაბეჭდილი სტატიები, სადაც ცხადად არის წარმოდგენილი ის დიდი უბედურება, რაც ომის ქარ-ცეცხლმა მოუტანა მაჭახლის ხეობას. სტატიებში ნათლად არის წარმოდგენილი კაზაკ-პლასტუნების მხეცური ქმედება, რასაც შეეწირა მაჭახლის ხეობის სოფლები, ხანძარმა შთანთქა და ნაცრად იქცა წლობით ნაკაკლი ქონება (წულაძე, 2017:42-44). მოსახლეობის უმრავლესობა იძულებული გახდა კვლავ მუჰაჯირად ეცეულიყო და თავშესაფარი ოსმალეთში ეძებნა. მართალია ნაწილი

მოგვიანებით დაუბრუნდა თავის ნასახლარს, მაგრამ დიდი უმრავლესობა ოსმალეთში დარჩა საცხოვრებლად.

ზემოთ მოყვანილ მოვლენებთან დაკავშირებით გვაქვს ნარატიული წყაროც დარჩენილი სოფელ აჭარისაღმართის მაცხოვრებელთა ხსოვნაში, რომელიც გარკვეული დასკვნების გამოტანას საჭიროებს და არსებული ვითარებიდან გამომდინარე, გარკვეულწილად ეჭვის შეტანა გაგვიჭირდება: „ერთ ზოფუნოლლის უთქვამს თავისი ვაჟებისათვის, - რას მიმჯდარხართ ოჯახთან (ბუხართან - ზ.ნ.), ღაზობა და სეიდობა კალოზე მოგდგომიათ, ედით თავრანგელოს (მთავარანგელოზის მთა, სადაც რუსის ჯარი იყო დაბანაკებული - ზ.ნ.) ერთი-ორი გიაური (ურჯულო - ზ.ნ.) გაცვითეთ და ღაზი (ისლამურ სამყაროში მოხალისე მეომარი, რომელიც სარწმუნოების, სიმართლისა და სამართლიანობის დასაცავად იბრძვის - ზ.ნ.) გახდებითო. - როგორც ჩანს ერთი ძმა წასულა, მოსვლია შეტაკება რუსის ჯართან და დაღუპულა, თოვლის აშრობის მერე უნახიათ მოკლული. ეტყობა შეტაკებაში მასაც მოუკლავს რუსები, რის გამოც განრისხებულმა რუსებმა გადაწვეს ჩვენი ხეობაო“ (ნაგერვაძე ჯ.).

ამ მონათხრობიდან ირკვევა, რომ გარკვეულწილად რელიგიური ფაქტორი თავის როლს თამაშობდა. არაა გამორიცხული ამ ყოველივეს ხეობაში თავისი მიმდევრები ყოლოდა, ამას ემატებოდა სხვა ბევრი პრობლემაც; ბევრს არ მოსწონდა რუსული ხელისუფლება, ბევრისთვის მიუღებელი იყო ის რეფორმები, რაც ახალმა ხელისუფლებამ მოიტანა გადასახადების, მიწა-მამულთა, თუ ტყეთა კონტროლი. თავის როლს თამაშობდა ოსმალთა მხრიდან გამოგზავნილი აგენტები და პროვოკატორები, ხოჯები და მოღებები, რომლებიც მოსახლეობაში გარკვეულ დეზინფორმაციას ავრცელებდნენ და უნდობლობას ნერგავდნენ. თუმცაღა უნდა ითქვას, რომ რუსეთის ხელისუფლებაც გარკვეულწილად იძულებულს ხდიდა მოსახლეობას დაეტოვებინა სახლკარი და გადახვეწილიყო ოსმალეთში, სამაგიეროდ ამ დაცარიელებულ ადგილას მზად ჰყავდა თავისი სასურველი ეროვნების ახალმოსახლე დასახლებლად ამაზე მოგვითხრობს სწორედ გაზეთ „საქართველოს“ ერთი სტატია: -„...ეს მიტოვებული ადგილები ეხლავე ბევრს მადას უხსნის აქ დასახლებისას და შესაფერ თხოვნასაც გზავნიან სადაც ჯერ-არს“ („საქართველო“, 1915:3).

1916 წლის საგაზეთო სტატია გვაწვდის სტატისტიკურ მონაცემებს, რომელიც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის მაჭახლის სოფლების შესახებ:

(ხერთვისის საზოგადოება, ქვემო აჭარა, მოხსენება 1915 წლის 10 ივლისის თარიღით).

„ხერთვისის სასოფლო საზოგადოებაში (ბათუმის ოლქი) შედის შემდეგი სოფლები: სკურდიდი, ცხემლალა, მილისი, უჩხეთი, ნამლისევი, ჩალახმელა, მაკლაკონი, ქვედა ხერთვისი, ქედ-ქედი, ჩანივრი, აჭარის აღმართი, კიბე, კაპნისთავი.

სოფ. სკურდიდი

ომის დაწყებამდე ამ სოფელში იყო და ეხლაც არის 18 კომლი სულ 145 სული, 106 დიდი, 39 მცირეწლოვანი. თითო ოჯახში ყოფილა 5-21 სული. ამათი სახლები მთლად გადაბუგულია, მთელი დოვლათი მონაგარი, სარჩო და სახლის ავეჯი-მოწყობილობა გაუტაციათ, გაურეკიათ 153 ცხენი, ჯორი ხარი და ძროხა, 116 ცხვარი, 461 თხა, წაულიათ 689 ძირი ფუტკარი. აწიოკების შემდეგ მთელს სოფელში გადარჩენილა 1 ბეხრეკი ცხენი, 17 ხბო თუ ძროხა, 2 ცხვარი, 35 თხა, 3 ძირი ფუტკარი.

მთელს ამოდენა ხალხს საკვებად შერჩენია მხოლოდ 50 ფუტამდე სიმინდი. დახმარება არსაიდან მიუღიათ, მეზობლებს შეხიზნებიან.

სოფ. ცხემლალა

ამ სოფელში 15 კომლია, სულ 91 სული, 78 წლოვანი, 13 მცირეწლოვანი. ამათი კარ-მიდამო მთლად გადაბუგულია. სახლის მოწყობილობა, ავეჯეულობა, ჭურჭელი, იარაღი - ყველაფერი დაუტაციათ. გაურეკიათ: 45 ცხენი თუ ძროხა, 71 ცხვარი, 65 თხა; წაულიათ 312 სკა-ფუტკარი, მთელი სანოვაგე, საკვები და მონაგარი. აწიოკების მერე სოფელში გადარჩენილა: 27 ცხენი, ხარი-ხბო, 8 ცხვარი, 25 თხა, მცხოვრებნი ყოვლად უმწეოდ დარჩენილან საკვების მხრივ. დახმარება არავისგან არ მიუღიათ, მეზობლებს შეჰხიზნებიან.

სოფ. მილისი

ომამდე ამ სოფელში ყოფილა 27 კომლი. დარჩენილა 11. კარ-მიდამო დაჰბუგვიათ, საქონელი გაურეკიათ, ჭირნახული და სხვა ოჯახის დოვლათი მთლად გაუტაციათ.

სოფ. უჩხითი

ამ სოფელში ომამდე ყოფილა 52 კომლი. აწიოკების მერე დარჩენილა 8 კომლი, სულ 26 სული, 18 წლოვანი, 8 მცირეწლოვანი. ამათი კარ-მიდამოც მთლად გადაბუგულია. სახლის მოწყობილობის ნაწილი გადაურჩენიათ. 30 ცხენი, ძროხა-ხბო და მთელი დოვლათი დაჰკარგვიათ. არავითარი საკვები არ დარჩენიათ. ამათგანი ზოგი მეზობლებს შეჰხიზნებია, ზოგი რკინის გზაზე მუშაობს. დახმარება არავისგან არავითარი არ მიუღიათ.

სოფ. ნამლისევი

ამ სოფელსი ომამდე 19 კომლი ყოფილა. აწიოკების შემდეგ 7 კომლი-და არის, სულ 16 სული, 9 წლოვანი, 7 მცირეწლოვანი. ამ 7 კომლიდან 2 ოჯახი ნივთიერად მთლად გაუნადგურებიათ, დაუწვავთ მათი კარ-მიდამო. წაუყვანიათ მათი 1 ცხენი, 15 ცხვარი, 15 თხა და ყოველივე სარჩო-საბადებელი. დანარჩენი ხუთი კომლიც დაზარალებულია, შედარებით ნაკლებად. გაურეკიათ ნაწილი მათი საქონლისა, დაუტაციათ სახლის მოწყობილობა და სარჩო-საბადებელი.

სოფ. ჭალახმელა

ამ სოფელში ომიანობამდე ყოფილა 20 კომლი, აწიოკების მერე 4 კომლიდა დარჩენილა, სულ არის 10 სული, 5 წლოვანი, 5 მცირეწლოვანი. მათი სახლები და კარ-მიდამო გადაბუგულია, ოჯახის ავლა-დიდება გამარცხული და გატაცებულია. ამ ოთხ კომლს არაფრისაგან არაფერი შერჩენიათ აწიოკების შემდეგ არც სულადი, არც საქონელი. მათთვის არავითარი დახმარება არ აღმოუჩენიათ.

სოფ. მალაკონი

ამ სოფელში ომამდე ყოფილა 15 კომლი, აწიოკების დროს დარჩენილა 5 კომლი, სულ 7 სული. ამათგან 5 წლოვანია, 2 მცირეწლოვანი. მათი კარ-მიდამო მთლად გადაუბუგავთ, სახლის მოწყობილობა ყველაფერი დაუტაციათ, სულადი, ჭირნახული, სანოვაგე თუ რაიმე საკვები და საქონელი მთლად მოუსპიათ. არავითარი დახმარება მათთვის არავის არ აღმოუჩენია.

სოფ. ქვემო-ხერთვისი

ამ სოფელში 18 კომლი ყოფილა ომიანობამდე. აწიოკების შემდეგ 4 კომლიდა დარჩენილა. ესენი ეხლა სეხიზნულნი არიან სოფ. კაპნისთავში, რადგანაც ქვემო-ხერთვისში ბინადრობა აკრძალულია. აქ სულ 16 სულია, 1 მცირეწლოვანი, 15 წლოვანი. მათი სახლები მთლად გადამწვარია. სახლის მოწყობილობის მცირე რამ ნაწილი გადაურჩენიათ. წლის სარჩო მთლად დაუტაციათ, 2 ცხენი და 2 ძროხა გაურეკიათ. არც სულადი და არც რაიმე ოთხფეხი საქონელი არ შეურჩენიათ. დახმარება მათთვის არავის გაუწევია.

სოფ. ჭანივრი

ამ სოფელში ომამდე ყოფილა 18 კომლი, ეხლა არის 8 კომლი. სულ 32 სულია, 29 წლოვანი, 3 მცირეწლოვანი. მათი სახლი და კარ-მიდამო გადაბუგულია, ქონება, ავლა-დიდება - წლის სარჩო მთლად დატაცებული. გაურეკიათ მათი 48 ცხენ-ხარი თუ ძროხა, 23 ცხვარი, 6 თხა; წაულიათ 110 ძირი ფუტკარი, არც სანოვაგე, არც რაიმე სარჩო, არაფერი დაუტოვებიათ. მათთვის არავითარი დახმარება არავის გაუწევია.

სოფ. აჭარის აღმართი

ამ სოფელში ომის დაწყებამდე 43 კომლი ყოფილა. ეხლა კი მხოლოდ 10 კომლია, სულ 30 სული. მათი სახლები გადაბუგულია, ავლა-დიდება მთლად განიავეებული, წლის სარჩოს ნატამალი არაფერი გააჩნიათ, გაურეკიათ მათი 36 ცხენ-ძროხა, 55 ცხვარი, 235 თხა; წაულიათ 125 ძირი ფუტკარი. სოფელში აღარაფრისგან არაფერი დაუტოვებიათ. მათთვის დახმარება არავის აღმოუჩენია.

სოფ. კიბე

ამ სოფელში ომიანობამდე 58 კომლი მცხოვრები ყოფილა, ეხლა არი 24 კომლი. მათი სახლები მთლად აკლებულია, ყავარი აყრილია, კარ-ფანჯრები გამოღე-

ბული, იატაკი აყრილი. ერდი სიტყვით გაპარტახებულია ეს სოფელი, დარჩენილია შავი კედლები და სახურავი. მთელი ავლა-დიდება, წლის სარჩო, სახლის ავეჯი თუ ჭურჭელი, ყოველგვარი მოწყობილობა გაუტაციათ. გაურეკიათ მათი 23 ცხენი თუ ჯორი, 34 ძროხა, 9 ცხვარი, 1 თხა; 30 ძირი ფუტკარი. აწიოკებას გადარჩენია 2 ცხენი, 5 ძროხა, 10 თხა, მხოლოდ ის შერჩენიათ რაც ზედ სცმიათ.

მათთვის კომიტეტს სულ 4 ფუთი სათესლე და თითო ფუთი საკვებად დაურეგებიათ (საუბარია ალბათ სიმინდზე, ზ.ნ.).

სოფ. კაპნისთავი

ეს სოფელი სხვებთან შედარებით ნაკლებად დაზარალებულია. გადარჩენილია სახლები და ნაწილი შინაური საქონლისაც. თუმცა ბლომად წაუღიათ წლის სარჩო და საქონელიც ბლომად გაურეკიათ. ეს სოფელი კომიტეტის აზრით 2-3 თვით უზრუნველყოფილია საკვების მხრივ“ („საქართველო“, 1916:2-3).

გაზეთ „საქართველოს“ შემდგომ სტატიაში თავადი ი. ზ. ანდრონიკაშვილი, რომელმაც დეტალურად შეისწავლა ზემოთ მოყვანილი სოფლების მდგომარეობა, აღნიშნავდა, რომ ეს სოფლები, სადაც რამოდენიმე კომლიდაა დარჩენილი, სასწრაფოდ საჭიროებს დახმარებას, თორემ შესაძლებელია საერთოდ დაიცალოს მოსახლეობისაგან. მას სოფლების მიხედვით დეტალურად ჰქონდა გაწერილი პირველადი დახმარების პროდუქტების რაოდენობა („საქართველო“, 1916:3).

ომის პერიოდში აჭარაში სხვა მოულოდნელმა პრობლემებმაც იჩინა თავი. ლტოლვილთა პირველი ტალღა ბათუმს ომის დაწყებისთანავე მოაწყდა. ესენი ოსმალეთიდან გამოქცეული ბერძნები და სომხები იყვნენ. მათი შენახვა მძიმე ტვირთად დააწვა ისედაც რთულ სოციალურ პირობებში ჩავარდნილ ქალაქს. თავის მხრივ, ბათუმი და მისის ოლქი სანახევროდ დაიცალა ადგილობრივ მკვიდრთაგან. ოსმალთა დროებითი წარმატებით შეშინებულმა მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა საქართველოს სხვადასხვა რაიონს შეაფარა თავი, ხოლო მეორე, მკვიდრი ნაწილი კი მოწინააღმდეგემ, 1915 წ. თებერვალ-მარტში უკანდახევის დროს, იძულებით წაიყვანა ოსმალეთში. განსაკუთრებით დაზარალდნენ ფრონტისპირა რაიონები: გონიოს უბანი, ლაზეთი, ართვინ-არტანუჯის მხარე, მაჭახლის ხეობა და აჭარისწყლის ქვემო წელის სოფლები. ამის თვითმხილველი მწერალი დავით კლდიაშვილი წერდა: „საოცარ სანახაობას წარმოადგენდა ეს მხარე აჭარისწყლიდან დაწყებული. უკან დახევაზე ოსმალებს თან გაერეკათ მცხოვრებნი და სრულიად დაეცალათ აქაური სოფლები, შემდეგ კი გადაიარა რუსის ჯარმა - ყაზახ-პლასტუნებმა, განთქმულმა თავისი მხეცობით, შეუბრალებლობით და მძარცველობით. ამათ სულ ერთიანად მოფშვნეს ღვთის ანაბარად მიტოვებული სოფლები... არავითარი ჭაჭანება ადამიანისა, ეგერ აგერ ისმოდა მხოლოდ ძაღლის ყმუილი, საზარელი, გულისმომკვლელი“ (კლდიაშვილი, 1981: 311-312).

მოსახლეობის ნაწილი თვითონ გაერიდა საომარი მოქმედების ასპარეზს და რუსეთის ჯარისაგან მოსალოდნელი რეპრესიების თავიდან ასაცილებლად მიატოვა სახლ-კარი. ამ მხრივ განსაკუთრებით მძიმე იყო მდგომარეობა მაჭახლის ხეობაში (ხერთვისის სასოფლო თემი), საიდანაც 7 ათასამდე სული გადაიხვეწა. მათი სახლ-კარი განადგურდა ჯერ საომარი მოქმედების შედეგად, ხოლო შემდეგ რუსთა ჯარებისაგან. უკანასკნელებმა სოფ. აჭარისაღმართში 41 კომლიდან გადაწვეს ყველა, სოფ. ქედქედში - 20 კომლიდან 2, სოფ. მაღლაკონში - 10-დან 8, სოფ. უჩხითში - 50-დან 9, სოფ. კირნათში - 47-დან 7 და ა.შ. სულ ხერთვისის თემში ომამდე ითვლებოდა 786 კომლი. მათგან გადაწვეს 196. გადაიკარგა 295 ოჯახი და 50 ცალკე პირი (ა.ქ.ს.ს., 1916:8).

ბათუმის ოლქის სოფლები მოხუცების, ბავშვებისა და ქალების ამარა იყო დარჩენილი. ამას ემატებოდა საომარი მოქმედებებით გლეხური მეურნეობებისათვის მიყენებული ზარალი, სახლ-კარისა და სურსათის გადაწვა-განადგურება, აგრეთვე, გადარჩენილი სურსათ-სანოვაცისა და გამწევი პირუტყვის რეკვიზიცია. ახალ სამეურნეო წელს ამას დაერთო მოუსავლიანობაც. მართალია 1916 წ. დასაწყისიდან ოსმალეთიდან დაბრუნდა ლტოლვილი მამრობითი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, შეუდგა კიდევ გაპარტახებული მეურნეობის აღდგენას, მაგრამ გარედან დახმარების გარეშე ცხოვრების ხელახლა მოწყობა რთული იყო. „საშიში სურათია, - წერდა კორესპონდენტი აჭარიდან, - გამხდრები, თმა-წვერ მოშვებულები, ტიტვლები, მათი ნახვა უფრო გულშემზარავია, ვიდრე მკვდრებით მოფენილი ბრძოლის ველი...“ („თანამედროვე აზრი“, 1915).

ასეთი განსაცდელის დროს დიდი თანადგომა და დახმარება აღმოუჩინეს ომის ქარცეცხლით დაზარალებულ აჭარის მოსახლეობას თანამომხმეებმა. მთელი საქართველოდან ჩაერთო მოსახლეობა თანამომხმეთა დასახმარებლად. ზოგი ფულით, ზოგი ჩასაცმელითა თუ სურსათის გაღებით ცდილობდა თავისი წვლილი შეეტანა აჭარის მკვიდრთა დასახმარებლად.

აჭარისა და ლაზეთის დახმარების ორგანიზებას სათავეში ჩაუდგა ქართველთა საქველმოქმედო საზოგადოება (თავმჯდომარე მიხ. მაჩაბელი). 1916 წ. მოსახლეობას დაურიგდა 15 ათასი ფუთი სიმინდი და 7 ათას რუბლამდე ფულად. ლაზეთში მარტო ჰაიდარ აბაშიძემ უხელმძღვანელა 700 ფუთი სიმინდის ჩატანას და განაწილებას. მართალია ეს დახმარება არ იყო საკმარისი, მას უფრო მორალური და ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამის შესახებ ძველი კორესპონდენტი სოფ. ქედიდან აბდულ მიქელაძე გაზ. „თანამედროვე აზრს“ წერდა: ვიცით, რომ ამ შემწეობით ჩვენი დახოცილი მკვდრები არ გაცოცხლდებიან, გადამწვარი სახლ-კარი არ აშენდება, ნალიები სიმინდით არ აივსება, მაგრამ თანამომხმეთა მიერ გაღ-

ებული თითოეული კაპიკი ჩვენთვის მილიონია, თანაგრძნობის სიტყვა კი მა-
ლამოა“ (წულაძე, 1991:110), ამასთან, ეს დახმარება „არსებითად იყო დიდი სახალ-
ხო მოძრაობა, რომელმაც მაშინ სული მოათქმევინა ხალხს“ (სურგულაძე, 1994:34).

ომის ქარცეცხლსა და სოციალ-ეკონომიკურ სიდუხჭირეს აჭარაში თან სდევ-
და სხვა რიგი პრობლემები. ერთერთი იყო სახელმწიფო ღალატის ბრალდება,
რასაც მოჰყვა აჭარაში კაზაკ პლასტუნების მხრიდან მოსახლეობის აწიოკება. არა
და ბრალდება ყოვლად უსაფუძვლო იყო. ბრალდების საფუძველს რუსეთის ხე-
ლისუფლება იმაში ხედავდა, რომ ომის წინა პერიოდში ოსმალეთისა და გერმა-
ნიის სპეცსამსახურებმა ამ რეგიონში ჩაატარეს ფართო ანტირუსული სააგიტა-
ციო-პროპაგანდისტული მუშაობა. მის მიზანს წარმოადგენდა მოსახლეობის
მომზადება რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებისათვის, რაც კავკასიის ფრონტის გახს-
ნისთანავე უნდა გაჩაღებულყო. როგორც ხდება ხოლმე ომის დროს ამ ცდებს
მცირე შედეგი ჰქონდა, მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი თავიდანვე ჩაერთო
რუსეთის სამხედრო ნაწილების მხარდამხარ ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში.
ზემოაღნიშნულის მიუხედავად, ხელისუფლების წარმომადგენლებმა აჭარა და
მთელი სამაჰმადიანო საქართველო მოღალატედ შერაცხეს (სდსინ, 2008:383).

„სახელმწიფო ღალატის“ ინსპირირებულ საქმეს აჭარის ოსმალთაგან გაწმენ-
დისთანავე შეეწირა სამი ქართველი, რომლებსაც დაბრალდათ „ჩეთნიკებში“
გარევა. ისინი სათანადო გამოძიებისა და სასამართლოს გარეშე სოფ. ხიჭაურში
ჩამოახრჩო კაზაკ-პლასტუნთა მეთაურმა გენერალმა გუბსკიმ. გუბერნატორ ლია-
ხოვის ბრძანებით 1915 წლის იანვარში სოფ. ჩანჩხალოში გაიგზავნა პლასტუნთა
ეგზეკუცია, რომელმაც იავარჰყო იქაურობა (ასცსა, ფ. 3, ან. 1, ს. 16, ფურც. 5).
ასევე გაავერანეს ზოგიერთი სხვა სოფელიც. ხულოს სკოლის მასწავლებელი
რაფიელ აცანელი (ჩხაიძე) შენიშნავდა: - კახაბრიდან ქედამდე სოფლებში მამა-
ლიც აღარ ჰყივის. სოფლები გადამწვარია და გავერანებული, შენობები გაძარცვუ-
ლი („თანამედროვე აზრი“, 1915).

გენერალი ლიახოვი მზად იყო სისხლით მოერწყო „მოღალატე“ აჭარის სხვა
სოფლებიც, მაგრამ, როგორც თავად შენიშნავდა გენერალ მოკულსკისადმი 1915
წლის 11 იანვრის ტელეგრამაში, - ვიდრე ართვინის მხარე ოსმალებს ეპყრათ, სა-
ჭირო იყო რეპრესიებისაგან თავის შეკავება, რათა თავიდან აეცილებინათ ქართ-
ველ მაჰმადიანთა აჯანყება (სდსინ, 2008:384).

რუსეთის სარდლობის არასამართლებრივი ქმედებანი აღიკვეთა, როგორც კი
1915 წ. იანვარში აქ ჩამოვიდა სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი აკაკი ჩხენ-
კელი. მისი ღვაწლი ამ საქმეში განუზომელია. მან შეიტყო თუ არა თავის ამომრ-
ჩვევლთა უბედურება, მაშინვე აქეთკენ მოაშურა. პირადად რამდენჯერმე შე-

მოიარა ბათუმი, ქედა, ხულო, მურღული, ართვინი, არტანუჯი, შავშეთი, იმერ-ხევი, არტანი და ყარსი. 1916 წ. 11 თებერვალს სახელმწიფო სათათბიროში მან შთამბეჭდავი სიტყვა წარმოთქვა აჭარელთა დასაცავად.

ქართველ მაჰმადიანთა დაცვა-გადარჩენის საქმეში წვლილი მიუძღვის აგრეთვე გენერალ ბესარიონ ჩიქოვანს, თავად არჩილ აბასიძეს, სათათბიროს დეპუტატ კარლო ჩხეიძეს და ზოგადად მთელ ქართულ ინტელიგენციასა და პრესას, სადაც მრავალი სტატია გამოქვეყნდა აჭარელთა დასაცავად.

ქართველი საზოგადოებრიობისა და IV სახელმწიფო სათათბიროს ქართველ დეპუტატთა პროტესტი იმდენად ძლიერი იყო, რომ უმაღლესმა ხელისუფლებამ დამატებითი გამოძიების ჩასატარებლად 1915 წლის დასაწყისში პეტროგრადიდან გამოგზავნა გენერალ-ლეიტენანტი პოროშინი, იმავე წლის დეკემბერში - გენერალი ნიროდი, ხოლო შემდეგ - სენატორი გოლიცინი. მათი დასკვნები ერთსახოვანი იყო, რომ „ოლქის მუსლიმანური მოსახლეობის საერთო ღალატს ადგილი არ ჰქონია. იყო მხოლოდ ცალკეულ დამნაშავე პირთა ღალატი“.

ბათუმის ოლქის გუბერნატორ ბ. რომანოვსკის შეფასებითაც კი მოსახლეობა არასდროს არ ავლენდა ორგულობას მეფის ხელისუფლების მიმართ და ყოველთვის ასრულებდა მის მოთხოვნებს. „მოსახლეობა სრულებით არ თანაუგრძნობდა ოსმალთა შემოჭრას, მაგრამ მას შემდეგ, რაც რუსეთის ჯარებმა და ადმინისტრაციამ ეს მხარე მიატოვა, ხალხს არ ჰქონდა არავითარი საშუალება წინ აღდგომოდა მტერს, ხოლო ოსმალთა შემოჭრის შემდეგ მათი მომარაგება და მეგზურობა იყო იძულებითი“ - დაასკვნის გუბერნატორი (სდსინ, 2008:388).

თვით იმპერატორმა ნიკოლოზ II თავის 1915 წ. 2 მარტის ტელეგრამაში მეფისნაცვალ ვრონცოვ-დაშკოვისადმი ბათუმის და ყარსის ოლქების მოსახლეობისათვის თავსდატეხილი განსაცდელი შეაფასა არა „ღალატად“, არამედ „უბედურებად“ (სდსინ, 2008:388-389).

უზენაესი მთავრობის ასეთი პოზიციის შემდეგ ბათუმისა და ყარსის ოლქებში შეწყდა სამხედრო ეგზეკუციები და სადამსჯელო ოპერაციები, მაგრამ მაინც მიმდინარეობდა ცალკეული საქმეების განხილვა და პირთა დასჯა. საბოლოოდ „მოღალატე“ მაჰმადიანთა შესახებ კამპანია ოფიციალურად შეწყდა მხოლოდ ამიერკავკასიის კომისარიატის 1918 წ. 26 იანვრის სპეციალური დადგენილებით. ეს ინიციატივა ეკუთვნოდა ამავე მთავრობის შინაგან საქმეთა კომისარს აკაკი ჩხენკელს. ამ დადგენილების საფუძველზე, თავისუფლების აღკვეთის ადგილებიდან დააბრუნეს „სახელმწიფო ღალატის“ ბრალდებით 1915-1916 წლებში მსჯავრდებული 120-მდე კაცი ყარსისა და ბათუმის ოლქებიდან (სდსინ, 2008:391).

I მსოფლიო ომმა დიდი უბედურება მოუტანა მაჭახლის ხეობას. გადაიწვა სოფლები, ნაცრად იქცა გათლილი წაბლის ხით ნაგები ორ-სამ სართულიანი სახლები, საყოფაცხოვრებო ნაგებობები, განადგურდა როგორც ოსმალთა დელი, ასევე ოსმალური პერიოდის კულტურის ნიმუშები: მეჩეთები, მედრესეები, ჯამეები. მოსახლეობა იძულებული გახდა კვლავ მუჰაჯირად ქცეულიყო, დაეტოვებინა მამაკაპისეული ადგილ-მამულები და ოსმალეთში ეძებნა თავშესაფარი. ნაწილი გადახვეწილი მოსახლეობისა უკან აღარ დაბრუნებულა. ომმა ხეობას დიდი დანაკარგი მოუტანა როგორც ეკონომიკური თვალსაზრისით, ასევე ადამიანური რესურსების სახითაც. ხეობამ დაკარგა შრომისუნარიანი მოსახლეობის დიდი ნაწილი.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

ა.ქ.ს.ს. 1916: - ანგარიში ქართველთა საქველმოქმედო საზოგადოებისა 1915 წ., თბილისი.

ასცსა, ფ. 3, ან. 1, ს. 16 - აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 3, ანაწერი 1, საქმე №6.

„თანამედროვე აზრი“ 1915: - გაზეთი „თანამედროვე აზრი“, №36-39.

„თანამედროვე აზრი“ 1915: - გაზეთი „თანამედროვე აზრი“, №195.

კახიძე, 2017: - კახიძე ნ., აჭარა მაჭახელი პირველი მსოფლიო ომის წლებში, სამეცნიერო-პოპულარული და საზოგადოებრივი ჟურნალი „მაჭახელი“ №8.

კლდიაშვილი, 1981: - კლდიაშვილი დ., მემუარები, თხზ. ტ. 2, თბილისი.

ნაგერვაძე ჯ. - მთხრობელი ჯემალ ნაგერვაძე, გარდაიცვალა 2012 წელს 80 წლის ასაკში, სოფ. აჭარისადმართი.

„საქართველო“, 1915: - გაზეთი „საქართველო“, №38.

„საქართველო“, 1916: - გაზეთი „საქართველო“, №6.

„საქართველო“, 1916: - გაზეთი „საქართველო“, №7.

„საქართველო“, 1916: - გაზეთი „საქართველო“, №8.

სდსინ, 2008: - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, ტ. III, ბათუმი.

სურგულაძე, 1994: - სურგულაძე ა., ცხოვრება და ღვაწლი ჰაიდარ აბაშიძისა, ბათუმი.

წულაძე, 1991: - წულაძე აპ., „მშური სიტყვა“, ბათუმი.

Пипиа, 1978: - Пипиа Г.В., Германский империализм в Закавказье 1910-1918 гг., Москва.